

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i08.018>

UDK 908

<https://orcid.org/0000-0003-2332-1349>

BUXORO DAVLAT MUZEY-QO‘RIQXONASI FAOLIYATINING TARIXIY TAHLILI

Sattorov Bobomurod Xolboevich

Axborot texnologiyalari va menejment

universiteti o‘qituvchisi

sattorovbobomurod09@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada muzey-qo‘riqxonaning tashkil topish jarayoni, uning institutsional shakllanishi, boshqaruv tizimi evolyusiyasi hamda madaniy merosni muhofaza qilish va targ‘ib etish sohasidagi faoliyati tarixiy manbalar asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasi, madaniy meros, muzeyshunoslik, tarixiy yodgorliklar, ilmiy tadqiqot, raqamlashtirish, madaniy turizm, milliy qadriyatlar, ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyat.

Аннотация. В данной статье исследуется процесс создания музея-заповедника, его институциональное формирование, эволюция системы управления и его деятельность в области охраны и популяризации культурного наследия на основе исторических источников.

Ключевые слова: Бухарский государственный музей-заповедник, культурное наследие, музеология, исторические памятники, научные исследования, цифровизация, культурный туризм, национальные ценности, духовно-образовательная деятельность.

Abstract. This article studies the process of the establishment of the museum-reserve, its institutional formation, the evolution of the management system, and its activities in the field of protection and promotion of cultural heritage based on historical sources.

Keywords: Bukhara State Museum-Reserve, cultural heritage, museology, historical monuments, scientific research, digitization, cultural tourism, national values, spiritual and educational activities.

KIRISH. Muzeylar-boy tariximiz va betakror madaniyatimiz xazinasini o‘zida saqlab, tarixiy, moddiy va ma‘naviy yodgorliklarni to‘plash, saqlash, o‘rganish, va tashviq qilish ishlarini bajaruvchi ilmiy-ma‘rifiy muassasadir. Qadimiy sivilizatsiya beshiklaridan biri bo‘lgan yurtimizning har bir go‘shasi o‘ziga xos tarixga ega. Vatanimiz o‘tmishiga oid tarixiy, moddiy va ma‘naviy yodgorliklarni to‘plash, saqlash, o‘rganish va targ‘ib qilishda

muzeylarning o'rnini beqiyos. O'zbekiston Respublikasida tarixiy qadriyatlarga bo'lgan hurmat va e'tibor kuchaygan davrda mamlakatda tarixni o'rganish va ularni kelajak avlodlarga yetkazishda muzeylar muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Buxoroda sayyohlik birlashmalari kompleksi bo'yicha keng ko'lamli, rejalashtirilgan, funksional vazifalariga muvofiq taklif kiritildi. Unda eski shahar markaziy qismidagi tarixiy muhitni saqlash, ta'mirlash, mavjud muammolarni hal etish ko'zda tutilgan edi. Ushbu loyiha (A. V. Kazanskiy, O. L. Nazaryans) bundan avvalroq tuzilgan, Buxoroning asosiy sayyohlik markazini yangi shahar qismida qurish bo'yicha ishlab chiqilgan taklifni rad etardi. Zero, rad etilgan loyiha nafaqat iqtisodiy tomondan zarar keltirishi, balki shaharni ma'lum bir muddat real o'zgarishlardan tashqarida qoldirishi mumkin edi. Ajratilgan mablag' ham Buxoro xazinasini bo'lmish Eski shahar qismining tarixiy qiyofasini tiklash va madaniy yodgorliklarni ta'mirlashga sarflanmas edi. Yangi taklif etilgan loyiha shaharning tarixiy markaziy qismini qurishni ko'zda tutdi. Fikrimizcha, shaharning tarixiy qismiga alohida e'tibor ko'rsatilishi, unga bo'lgan qiziqishning ortishiga olib keladi, yodgorliklarga bo'lgan munosabat o'zgaradi. Qo'riqxonada hududidagi binolarni keng ko'lamda ta'mirlash hamda tartibga keltirish uchun mablag' ajratildi. Boy berilayotgan, ya'ni, to'kilib borayotgan tarixan ahamiyatli binolarni restavratsiya va konservatsiya qilish ishlari boshlandi.

Toqi Zargaron va Toqi Telpakfurushon kabi biri-biridan ajralib qolgan gumbazosti savdo rastalarini birlashtirish hamda rekonstruksiya qilish ko'zda tutildi. Bu yerda yana suvenirlar saloni, kiosklar, ishlab-chiqarish ustaxona-do'konlari, xalq hunarmandchiligi buyumlari, qadimiy va salqin ichimliklar savdosi, milliy taomlar tayyorlaydigan kichik ovqatlanish shaxobchalari joylashtirildi. Gumbaz ostidagi xilma-xil mahsulotlar savdosi tarixiy-amaliy va an'anaviy shaklda amalga oshirildi (Toqi Telpakfurushon – bosh kiyimlari, Toqi Zargaron – zargarlik buyumlari va hokazo). Bu eski shahar savdosini jonlantirishga olib keldi va sayyohlik markazi birlashmalari hamda asosiy tomoshabop obyektlar aloqasini uzviy bog'ladi. Eng muhimi, shaharga tashrif buyurayotgan turistlar bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish borasida ham uzil-kesil yechim topildi.

Buxoroning chet el mamlakatlari bilan o'zaro iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashda ko'rgazma va yarmarkalar ham muhim rol o'ynagan. 80-yillarda Buxoro korxonalarining ko'plab mahsulotlari Leypsig, Bryussel, Tehron, London, Izmir, Damashq, Zagreb, Rangun, Budapesht, Praga, Neapol, Sofiya kabi dunyoning ko'plab shaharlaridagi ko'rgazma va yarmarkalarda qatnashgan. Masalan, ko'pgina xalqaro ko'rgazmalarda nafaqat qorako'l mahsuloti va milliy suvenirlar balki, vino ishlab chiqarish ham yuqori baholangan. Buxoro tarixiy markazida bozorlar rekonstruksiya qilinib, turizm infrastrukturasiga moslashtirildi. Bozor sharqona mahsulotlari bilan turistlarni ohanrabodek o'ziga tortar edi. Undagi xalq amaliy san'ati buyumlari, hunarmandlar rastalari ayniqsa diqqatni jalb etardi. Do'konlarda ustalar ijodiga mansub turli-tuman ashyolar tartibsiz ko'rinishda taqdim etilgan bo'lib, ularni saralash, to'g'ri joylashtirish muhim edi.

1977 - yildan Buxoroning tarixiy qismida joylashgan turar joylarni davlat muhofazasiga olish va turizmga foydalanish borasida arxitektorlar M. N. Gimatulini va V. V. Kim loyihalari amalga oshirila boshladi. Muhofazaga olingan tarixiy turar-joylar maxsus

ekspertiza komissiyasidan o‘tkazilib, fuqorolar tomonidan o‘zboshimchalikda ta‘mirlash jarayonlariga chek qo‘yildi.

Hududda sayyohlik sohasida xizmat ko‘rsatadigan birlashma va tashkilotlar bilan birga Ulug‘bek va Abdulazizxon madrasalari hamda Mag‘oki Attor masjidiga xalq hunarmandchiligi, tarix va arxeologiya ko‘rgazmalari joylashtirildi. Buxoro sayyohlik markazi majmuasi kuniga 500 kishini qabul qilishi va turli yo‘nalishlarda namunali xizmat ko‘rsatishi belgilangan edi. Madaniy turizm marshrutlari kesimida “erkin sayohat” dasturi ham muhim o‘rin egallaydi. Bu borada qo‘shimcha xizmat faoliyatini ommalashtirish maqsadida Buxoro hunarmandchiligi va amaliy san‘ati namunalariining eksperimental savdo do‘konlari tashkil etildi. Ark devorlarining janubiy qismidan misgarlarning sobiq Arroki Misgari mavzesigacha Buxoro amaliy san‘ati maktabining nodir asarlari namoyish qilina boshladi. Aslida qadimda ham bu yerda savdo rastalari va ustaxonalar mavjud bo‘lgan. Ilgari quyma buyumlar yasovchi ustalar Abdulazizxon madrasasi atrofida yashagani hisobga olinib, o‘sha hududda ham hunarmandlar uchun savdo rastalari tashkil etildi. Toqi Telpakfurushon mavzesida esa temirchilar rastalari o‘rnatildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘zbekiston SSR Markaziy Kengashi tomonidan O‘zbekiston SSR Madaniyat vazirligiga madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish, ulardan foydalanish va restavratsiya qilish bo‘yicha yagona davlat organini yaratish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish topshirilgan edi. Unga binoan 1976-yilda “Me‘mor” Respublika ilmiy-restavratsion ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi. Mazkur tashkilot ko‘plab tarixiy shaharlarda restavratsiya va obodonlashtirish ishlarini tezlashtirish, ularda xalqaro ahamiyatga molik tadbirlar uyushtirishni yo‘lga qo‘ydi. Natijada, 1980-yil oxiriga kelib, yetti mingdan ortiq ko‘chmas madaniy yodgorliklar davlat ro‘yxatidan o‘tkazildi va ittifoq, respublika va mahalliy ahamiyatiga ko‘ra muhofazaga olindi. Respublika sayyohlik birlashmalarini kompleks rivojlantirish rejasiga ko‘ra 1990-yillargacha qilinadigan ishlar belgilab olindi. Tarixiy shaharlar markazlari kompleks restavratsiya qilinishi, nafaqat alohida binolar, balki atrofdagi an‘anaviy turdagi oddiy binolarni ham tiklash muhimligini ko‘rsatdi. Mahalliy va xorijiy turizmning jadal rivojlanishi tarixiy shaharlarda katta ishlarni amalga oshirishni taqozo etardi. Me‘moriy yodgorliklarni muzeylashtirish, shaharlarning tarixiy topografiyasini tiklash uchun ushbu murakkab majmuaning yagona manfaatdor egasi kerak edi.

Ma‘lumki, har qanday xalqning tarixiy-madaniy yodgorliklari faqat me‘morlar, naqqoshlar, xalq hunarmandlari, olimlar, yozuvchilar tomonidan yaratilgan obidalar bilan cheklanib qolmay, musiqa, folklor, turli milliy festivallar, urf-odat va marosimlardan iborat bo‘lgan nomoddiy boyliklarni ham o‘z ichiga oladi. Demak, ochiq osmon ostidagi muzeylarda yaratiladigan ekspozitsiyalar tarixiy haqqoniylik va estetik talablarga javob berishi uchun etnografiya, folklorshunoslik va san‘atshunoslik kabi fan sohalarini birlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bevosita tarixiy va madaniy boyliklarni asrash faoliyati Madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish bo‘limi zimmasiga yuklatilgan edi.

Bo‘limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat qilib belgilangan: a) tarixiy va madaniy yodgorliklarni aniqlash, ro‘yxatdan o‘tkazish va hisobga olish; b) yodgorliklarning

idoraviy mansubligidan qat’i nazar, muhofaza qilish, foydalanish va restavratsiya ishlari tashkil etilishini nazorat qilish; v) muhofazaviy hamda muhofazaviy-ijaraviy hujjatlarni tayyorlash; g) me’moriy yodgorliklarni balansga olish; d) arxeologik yodgorliklarda tezkor ishlarni olib borish; j) tarixiy bino va imoratlar hamda monumental san’at, bog‘-park san’ati yodgorliklarini nazorat qilish va muhofaza qilish; e) qimmatbaho interyer elementlarini muhofaza qilish va hisobga olish. Sanalganlardan ko‘rinib turibdiki, mazkur bo‘lim zimmasiga eng muhim va mas’uliyatli vazifalar yuklatilgan.

1983-yilda O‘zbekiston SSR Vazirlar Kengashi qaroriga ko‘ra Buxoro viloyat o‘lkashunoslik muzeyi va me’moriy yodgorliklari, unga tutash tumanlar va yodgorliklarni muhofaza qilish viloyat inspeksiyasi negizida Buxoro Davlat tarixiy-me’moriy muzey-qo‘riqxonasi tashkil etildi. Buxoro shahar Ijroiya qo‘mitasi qarori bilan Buxoro davlat tarixiy-me’moriy muzey-qo‘riqxonasining muhofaza hududlari, chegaralari ko‘rib chiqildi va tasdiqlandi.

“Tarixiy va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston SSR Markaziy Kengashi qaroriga muvofiq O‘zbekiston SSR Madaniyat vazirligi huzuridagi Madaniyat yodgorliklari Bosh ilmiy-ishlab chiqarish boshqarmasi (BoshIIB) tomonidan amalga oshiriladigan vazifalar belgilab berildi. BoshIIBga ko‘char va ko‘chmas madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish, ulardan foydalanish, restavratsiya ishlarini tashkil etish va boshqarish; tasviriy, dekorativ-amaliy va monumental san’atni rivojlantirish; yangi yodgorliklar va monumentlar yaratish; muzey va ko‘rgazma ishlarini tashkillashtirish vazifalari yuklatildi.

1980-yillarda Toshkentda O‘zbekiston yodgorliklarini ta’mirlash ilmiy-tadqiqot va loyiha instituti ta’sis etildi. O‘zbekiston madaniyat yodgorliklarini asrash va ta’mirlash instituti me’morlik va shaharsozlik, qadim hududlarni asrash, ta’mirlash hamda turizmga moslashtirish masalalari bilan shug‘ullanadigan ilmiy markaz sifatida ish boshladi. Institut maxsus ilmiy ta’mirlash va loyihalash ustaxonasi bazasida tashkil qilingan edi. Unda qadimiy shaharlarning tarixiy hududlari o‘rganilib, muhofaza obyektlari belgilanib, tarixiy-me’moriy va etnografik muzey-qo‘riqxonalar loyihasini tuzish ishlari amalga oshirilgan. Bu ilmiy markaz O‘rta Osiyo respublikalaridagi yodgorliklarni ilmiy o‘rganish va ta’mirlash sohasida olib borilgan barcha ishlarning amaliy davomchisi edi. Institut tadqiqotlari va loyihalari asosida Buxoro, Samarqand, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Qo‘qon, Toshkent kabi qadimiy shaharlarning yirik me’moriy obidalari ta’mirlandi.

XULOSA

Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasi faoliyatining tarixiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur muassasa O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini saqlash, o‘rganish va keng jamoatchilikka yetkazishda muhim o‘rin tutadi. Muzey-qo‘riqxona tashkil etilgan davrdan boshlab Buxoro vohasining tarixiy obidalari, arxeologik topilmalari, etnografik materiallari hamda noyob madaniy qadriyatlarini jamlash va asrash bo‘yicha keng qamrovli ishlarni amalga oshirib kelmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muzey-qo‘riqxona faoliyati davomida ilmiy-tadqiqot ishlari, ekspozitsiyalarni boyitish, madaniy merosni restavratsiya qilish va turizmni rivojlantirish yo‘nalishlarida sezilarli natijalarga erishilgan. Ayniqsa, mustaqillik yillarida

muzey tizimini modernizatsiya qilish, yangi ekspozitsiyalar tashkil etish hamda tarixiy obidalarni muhofaza qilish bo‘yicha olib borilgan ishlar ushbu muassasaning faoliyatini yangi bosqichga olib chiqdi.

Shuningdek, Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasi nafaqat tarixiy yodgorliklarni saqlovchi muassasa, balki ilmiy-ma‘rifiy markaz sifatida ham faoliyat yuritib, yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Muzeyda tashkil etilayotgan ko‘rgazmalar, ilmiy konferensiyalar va ma‘rifiy tadbirlar tarixiy merosni keng targ‘ib qilishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, Buxoro davlat muzey-qo‘riqxonasining faoliyati O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini saqlash, o‘rganish va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ilmiy, madaniy va ma‘rifiy ahamiyatga ega bo‘lib, uning rivojlanishi milliy tarix va madaniyatni chuqur o‘rganish hamda xalqaro miqyosda targ‘ib etishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sultonova N. Rossiya muzeylarida buxoro liboslari kolleksiyalari. Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillar. 32-to'plam 2-qism, 2024 iyun 94 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi arxivi. B6629/H-44. O‘zbekiston SSR Vazirlar Kengashining qurilish bo‘yicha Davlat qo‘mitasi. Shaharsozlik UZNIIP. Ilmiy-texnik hisobot. Buxoro shahrida ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish va ijtimoiy o‘zgarishlar dasturini ishlab chiqish.—Toshkent, 1989.—48-49-varaqlar.

3. Сааков В.Г. Ис тория Бухары: 100 вопросов и ответов. —Т.: «Шарқ», 1996.—С.113.

4. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi arxivi. B9556/Ф-53. O‘zbekiston SSR Madaniyat vazirligi “Me‘mor” Respublika ilmiy-restavratsiya ishlab chiqarish birlashmasi. Buxoro shahridagi tarixiy turar joylarni o‘rganish va moslashtirish loyihasi.— Toshkent, 1977.— 21 - varaq.

5. O‘zbekiston Milliy Arxivi, R-2296-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 360-ish, 9-varaq.

6. O‘zbekiston Milliy Arxivi, R-2296-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 360-ish, 11-varaq.